SÜLEYMANOV, Abulfez (2014). "Azerbaycan Milli Kimliğinin Korunmasında Bahtiyar Vahbzade'nin Rolü". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014*. 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir (http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/docdrabulfez-suleymanov.pdf), ss.565-572

Abulfez SÜLEYMANOV*

AZERBAYCAN MİLLİ KİMLİĞİNİN KORUNMASINDA BAHTİYAR VAHBZADE'NİN ROLÜ

Giriş

Edebiyat, bir toplumun/halkın kimlik edinme sürecinin en önemli yapı taşlarından biridir. Judanis"e göre, (Jusdanis 1998: 68) bir „ulusun günlüğü" olan edebiyatın kimlik ve kültürün oluşumunda kurucu öğe olarak varlığı dikkatleri çeker. Bir milletin yaşantısının tüm boyutları edebiyatta yer alır. Geçmişiyle kurduğu iletişimden geleceğe ilişkin beklentilerine ve bugün nasıl bir hayat tecrübesi ortaya koyduğuna kadar bir millet, edebiyatta kendini görür, edebiyatta kendini izler. Çünkü edebiyat, bir günlük olması yönüyle milletin yaşantısını an an izleyen bir projektör olur. Bu yönüyle edebiyat ulusun kimliğinin aynası olarak hizmet verir ve onun hikâyesini anlatır. (Alver 2006 : 34)

Bu bağlamda edebiyatın temsilcileri olan şairler, yazarlar başka kültürlerin açtığı örtülü ve açık savaşta kendi kültürünü engin bir hoşgörü ve sıcak, tükenmez bir sevgiyle yaşatılması savaşında gönüllü birer kahraman, milletinin bütünlüğünün devamı, değerlerinin sevdirilerek sonraki nesillere aktarılması savaşının gazileri ve şehitleridir. Bu anlamda Azerbaycan edebiyatı'nın tartışmasız en önemli temsilcilerinden biri olan Bahtiyar Vahapzade, Türk Dünyası'nın da en çok tanınan edebiyatçılarından biridir. Ömrünü Azerbaycan ve Türk Dünyasının meselelerine,duygu ve düşünce dünyasına adamış, halkının sesi ve vicdanı olmuştur.

Türk edebiyatına başta Gülistan poemi olmak üzere pek çok şiirleri ile damga vurmuş bir şair olarak Bahtiyar Vahabzade, kimlik ve kişiliğini mensubu olduğu milletin, millî ve manevi değerlerinden alır. Bireysel yönelimlerden ziyade toplumsal olana hizmet eden ve bu

* Doç. Dr. Türk Dünyası Sosyologlar Birliği.

yönüyle bir dava adamı olan Vahapzade'de millî bilinç, aynı vatan üzerinde millî ve manevi değerleri, birlik ve beraberlik duygusuyla algılayarak yaşamaktır. Bahtiyar Vahapzaden'in şiirlerini ve makalelerinin millî kimlik unsurları ekseninde tahlil edildiği bu çalışmada, şairin sanat ve düşün dünyasına yön veren; onun ana dil uğrunda savaşı, tarih bilinci, dil bilinci, devlet/vatan sevgisi ortaya konulacaktır.

Vahabzade'nin Ana Dili Davası

Dil bir milletin kültürel değerlerinin başında gelir. Zira aynı dili konuşan insanlar millet denilen sosyal varlığın temelini oluşturur. Dil, duygu ve düşünceyi insana aktaran bir vasıta olduğu için, insan topluluklarını bir yığın veya kitle olmaktan kurtararak, aralarında duygu ve düşünce birliği olan bir toplum hâline getirir. Dolayısıyla dil ferde toplumunun bağışladığı en büyük miras ve donanımdır. (İşcan 2007: 6) Bu donanıma yabancılaşma insanların içinde yaşadıkları topluma yabancılaşmasını da beraberinde getirmektedir. Çünkü insanların yaşadıkları topluma yabancılaşmadan, ona uyum sağlayarak yani sosyalleşerek hayatlarını devam ettirmeleri, o toplumun kültürünü, inanç ve değerlerini benimsemeleriyle gerçekleşmektedir. Bu ise nesillere dil yoluyla aktarılabilmektedir. Değerlerin aşındığı kaybolduğu yerde halkın birliğinden söz etmek de güçleşmektedir. Kültürün temel direği ve taşıyıcısı dildir. Dil muhafaza edilirse kültür bir şekilde yaşatılmış olacaktır. Bunun bilincinde olan Sovyet yetkililer idari bakımdan parçalandıktan sonra Türklerin kimliklerinin ana unsurları olan dillerinin, tarihlerinin, gelenek ve göreneklerinin birbirileri ile olan kültürel bağlarını koparacak tedbirler almağa başlamışlardı. Bu tedbirlerin önemli bir kolunu dille ilgili politikalar teşkil etmiştir. (Süleymanlı 2006:167) Nitekim yerel ve milli direnişin kırılması için özellikle Türkçenin (Azerbaycan türkçesi, Kazakistan türkçesi ve d.) bertaraf edilmesi öncelikli hedefi oluşturmuştu. Böylelikle hedef kitlenin ikame edilmek istenen düşünceye karşı savunma araçları yok edilmek istenmiştir.

Yürütülen bu tahribata karşı dilleri ve diğer kültürün ana unsurları muhafazası bağlamında kendi iç dinamikleriyle karşı koymaya çalışıyordu. Diğer Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi konuyu Azerbaycan gündemine taşıyan Azerbaycan aydınları oldu. Bu aydınların arasında, yazmış olduğu makalelerde ve şiirlerde bu husustaki hassasiyetiyle seçilen halk şairi Bahtiyar Vahabzade öncü sırada bulunuyordu. Vahabzade halkının içinde bulunduğu sıkıntılı durumlardan çıkış yolu olarak bütün eserlerinde başta vatan, millet ve

ana dil olmak üzere milli değerlere bağlı kalmayı işaret etmektedir. Eserleri de incelendiğinde onun en büyük davasının dil davası olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Vahapzade'nin sovyet baskısının en yoğun hissedildiği bir dönemde 1954 yılında yazdığı "Ana Dili" adlı şiiri, korku ve şiddet politikası uygulayan Sovyet yönetimi altında dili ve kültüründen başka tutunacak varlığı kalmayan bir şairin feryadıdır. (Bağcı 2012:144) Şair, bu şiiriyle, inkâr edilen kimliğini haykırmaktadır. İşgal altındaki vatanını ve vatanın temsil ettiği millî değerleri, kendi ana dilinde bulmaktadır. 1954 yılında yayınlama başarısını gösterdiği "Ana Dili" şiirinde Vahabzade'nin çağrısı milli bir ilhamı geri getirmektir:

Ana dilim, sendedir halkın aklı, hikmeti,
Arap oğlu Mecmun'un derdi sende dil açmış.
Yüreklere yol açan Fuzuli'nin sanatı,

Ey dilim kudretinle dünyalara yol açmış - mısraları "ana dili" bir "namus ve vicdan" meselesi yapmaktadır. (Vahabzade 1999: 51)

Vahabzadenin ana dili uğrundaki mücadelesi sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Vahabzade "Ana dilim- Ana köküm" adlı makalesinde Anayasaya göre Azerbaycan dilinin cumhuriyetin resmi dili olmasına rağmen[418] kullanımının yetersiz düzeyde olduğunun altını çiziyor ve bu durumun kabul edilir tarafının olmadığını şu sözlerle ifade ediyordu: "Bu ne biçim bir iştir, ana dilimizin mükemmel bilicisi Üzeyir Hacıbeyli'nin 100.doğum yıldönümü törenleri ana dilinde yapılmıyor? Aynı şekilde edebi dilimizin esasını koyan Nesiminin jübilesi de?" (Vahabzade 1999: 22)

Vahabzade en çok kendi dilinde konuşamayan memurlara yükleniyor ve onları adlarıyla sert bir şekilde eleştiriyordu: "Azerbaycan'da önemli makamlarda bulunan birçok kişi ana dilini bilmemektedir. Nitekim Bakü Sovyeti[*] gibi önemli devlet dairesinin başında bulunan şahıs kendi ana dilinde konuşamıyor. Ana dilini bilmemesi o kendisinin meselesidir. Fakat, resmi dil olarak ana dil kabul edilmişse, devletin önemli bir makamında bulunan birisinin resmi dili bilmemesi neyle izah edilebilir? Her halde Bakü Sovyeti'nde işlerin hiç olmazsa %10 veya %20'lik bir bölümü ana dilinde yapılmış olsaydı bu şahıs böyle bir görevde bulunamazdı". (Vahabzade 1999: 23) Nitekim bu dönemde kurulan bir komisyonun

[418] 1977'de kabul edilen Azerbaycan SSC Anayasası'na göre Cumhuriyetin resmi dili Azerbaycan dilidir.
[*] Bakı Valiliği

yaptığı inceleme sonucu, bakanlıklarda ve diğer resmi dairelerde bulunan 10 bin daktilodan yalnız 14'ünun Azerbaycan dilinde olduğu ortaya çıkmıştır. (Süleymanlı 2006: 186) Ayrıca yine bu komisyonun yaptığı incelemenin sonucuna göre, yalnız iki bakanlıkta Rusça ile beraber Azerbaycan dilinin böyle ikinci dereceli bir dil olarak kullanılmasının diğer bütün olumsuz yönleriyle beraber onun gelişimini engellediğine işaret ediyorlardı. (Ağasıoğlu 2000: 206)

Vahabzadenin ana dilinin berraklığı uğrunda mücadelesi Azerbaycan'ın bağımsızlığa kavuştuğu dönem olan 1991 yılından sonra da devam etmiştir. Nitekim, yeni dönemde de dil meselesi alınan tüm tedbirlere rağmen önemli kültür sorunu olarak kalmaya devam etmiştir. Rusça'nın özellikle Bakü'de yaygın olarak kullanmaya devam edilmesinin yanısıra İngilizce ve diğer yabancı dillere merak artmıştır. Bununla ilgili olarak Bahtiyar Vahabzade doğduğu Şeki şehrinde yaşadığı bir olayı üzülerek anlatmaktadır: "Şeki'de üzerinde "Gold' yazılan bir altın dükkanına girdim ve satıcıya sordum: "Şeki'de İngiliz mi yaşıyor? "hayır" cevabını alınca "Peki dükkanın önüne niçin İngilizce yazdın? Şeki'li altının Gold olduğunu nereden bilsin? deyince, satıcı bana: "Hocam, böyle ufak tefek şeylerle uğraşmanıza değmez "dedi' Vahabzade bu durmu şiirsel olarak şöyle ifade ediyor:

Bir zamanlar Ruscaydı bütün reklamlar,
Şimdi İngilizce sokulur göze
Köpek diline de hörmetimiz var,
Yalnız öz dilimiz yaramır bize,
Bu daha derdin yarısıdır. (Vahabzade 2001:30)

Vahabzade Güney Azerbaycan Konusu

XIX. yüzyıl başlarında Ruslar'ın Kafkasya ve Azerbaycan'a inmeleri ve ardından daha güneye yayılmaları ve nihayet 1828 yılında İran ve Rusya arasında Azerbaycan'în parçalanması gibi büyük tarihte yer alan olaylar, Kuzey ve Güney Azerbaycan kavramlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarında milli şuurun, millet ve vatan anlayışının daha da belirgin bir hal alması ile Kuzey Azerbaycan'da, İran'a ve dolayısıyla Güney Azerbaycan'a duyulan ilgi de artmıştır. Bu dönemde başta Molla Nasreddin dergisi olmak üzere bir çok yayın organlarında çıkan şiir ve makalelerde İran'da olup bitenlerle, birlikte orada yaşayan Azerbaycan Türkleri'nin durumu da değerlendirilmekteydi. (Süleymanlı 2006: 137)

1920'de Azerbaycan'ın Sovyetleşdirilmesinden sonra İran'a bakış da farklılaşmıştı. Zira, Sovyetler başlattıkları ihtilali bütün Şark'a, bu arada İran'a da yayma düşünceleri çerçivesinde ikiye ayrılmış Azerbaycan'în birleştirilmesi bir vasıta olarak kullanmak istemekteydiler. Bu propoganda için "Azerbaycan Milliyetçiliği" hazırlanmış bir alt yapı olarak kabul edilmekteydi. Güney Azerbaycan'ın milli hislerle komünizme yaklaşması, İran'ın tamamını ele geçirmek için iyi bir propoganda vasıtası olarak görülüyordu. Bu amaçla Kuzey Azerbaycan'da özellikle 1940'lı yıllardan itibaren Kuzey ve Güney Azerbaycan'ın birliği, bütünlüğü, ikiye bölünmüş tek bir vatan olduğu, her iki tarafta yaşayan insanların soy, dil, din, kültür bakımından bir bütün oluşturdukları hususunda makaleler yayınlanıyor, şiirler yazılıyordu. Amaç İran Türklerinin milli kimliklerini açığa çıkarmak, onların milli şuurunu uyandırmaktı. (Süleymanlı 2006: 123)

"Cenup" mevzusuna ait edebi eserleri incelediğimiz zaman Vatan, dil, dilin adı, millet gibi milli kimliği oluşturan öğelerin öne çıktığını görüyoruz. Vatan kavramnın ön planda olduğu eserlerde Azerbaycan'ın tek bir ülke olduğu, tarihi zaruretler yüzünden ikiye bölündüğü, vatan parçalanınca üzerinde yaşayan milletin de süni bir şekilde ayrıldığı, böylece, bir olan dil ve medeniyetin birbirlerinden uzak düştüğü ifade edilirdi. Bu bağlamsa Vahapzade"nin 1959'da yazdığı Gülistan adlı manzum hikayesi onun işgalcilere seslendiği önemli eserlerinden biridir. Bu şiir halkın birliği ve bütünlüğü fikrini yansıtır. O, Azerbaycan'ın kaderine yön verme çabasıyla sanki herşeye, her yere sahipmiş gibi vatanı ikiye bölüp paylaşanlara yüksek perdeden itiraz etmektedir:

"Bir deyen olmadı, durun ağalar!
Axı bu ülkenin öz sahibi var.
Siz ne yazırsınızbayagdan beri,
Bes hanı bu yurdun öz sahipleri?
Bes hanı hakikat, bes hanı kanun?
Uludur bu yurdun tarihi, yaşı.
Bes hanı köksüne serhat koyduğun
Bir bütün ülkenin iki gardaşı?"

Bu şiirinden dolayı 2 yıllığına üniversitedeki görevinden uzaklaştırıldı. Vahapzade'nin ikiye bölünen (İran ve Rusya) Azerbaycan halkının yaşadığı felaketleri anlattığı 1959 tarihli "Gülistan" adlı manzum hikayesinden dolayı 1962 yılında milliyetçi damgasıyla 2 yıllığına üniversitedeki görevinden de uzaklaştırılmıştır.

Ortak Türkçe Konusu

Şiirlerinde ülkesi Azerbaycan başta olmak üzere bütün Türk dünyasının her alanda özgürlüğüne vurgu yaparak, bunu Türk milletinin varlığını ve karakterini koruyarak yaşaması için vazgeçilmez görmekteydi. Bahtiyar Vahapzade'nin yazılarında ve konuşmalarında sürekli değindiği en önemli hayallerinin başında Türk kültür birliğinin yeniden canlandırılması geliyordu. Bu bağlamda Bahtiyar Vahabzade'nin en büyük hayali tüm Türk halklarının Ortak bir Türkçeyle konuşabilmesi ve anlaşabilmesiydi. Türk dünyasında ortak bir terminoloji, ortak bir dil oluşturulması için büyük bir çaba harcamıştı. Ama bir şeyi de belirtelim ki, Bahtiyar Vahabzade konuşma dili ve yazı dili ayrımı yapmıyor ve "Ortak dilimiz Türkiye Türkçesi olmalıdır." diyordu.

Bunun için bütün Türk dünyasının Türkiye Türkçesini iyi öğrenmesini ve aralarında Türkiye Türkçesi ile konuşmaları gerektiğini ifade etmekteydi. Bu nedenle, Türkçenin ve Türkçe eğitiminin önemini vurgularken Vahapzade için dünyada her şeyi onunla tanıdığımız Türkçe, ecdadımızın en aziz yadigârıdır. O, gözümüz gibi korunacak ve gelecek nesillere de öyle bırakılacak en birinci emanetimizdir. Bahtiyar Vahabzade bir konuşmasında şöyle emektedir: "Biz Sovyetler döneminde Özbeklerle, Kazaklarla bütün diğer Türklerle karşılaştığımızda ortak dil olarak Rusça konuşurduk.Allah bize bir daha o günleri göstermesin. Allah bize gün göstersin ki ben, Kırgız'la, Özbek'le, Kazak'la Türkçe konuşabilmeyi çocuklarına Rusça eğitim verilmesine ve ana dilini bilmeyenlere karşı amansız olan BahtiyarVahabzade, Türkçenin güzelliği, bilgeliği, zenginliği derken Yunus Emre'yi, Karacaoğlan'ı, Mahtumkulu'yu, Bâbür'ü, Nevayi'yi, Tevfik Fikret'i, Yahya Kemal'i, Nazım Hikmet'i, Necip Fazıl Kısakürek'i, Cengiz Aytmatov'u, OlcasSüleymanov'u örnek almaktadır. Hiç tesadüf değildir ki, Türk dünyasının çağdaş şair ve yazarları, başta dünyaca ünlü Kırgız yazarı Cengiz Aytmatov, ünlü Kazak şairi Olcas Süleymanov olmak üzere ana dili mücadelesinde ve ortak Türkçenin oluşması sürecinde Bahtiyar Vahabzade'yi örnek almışlardır. Bu karşılıklı temas vedeğerlendirmeler, omuz omuza gerçekleştirilen mücadelede birlik ve beraberlik, Türk dünyasındaki fikir, bilim ve sanat adamları için oldukça önemlidir. (Aliyeva 2012:275)

Bahtiyar Vahabzade kendini kaybetmiş, yabancı değer ve törelere hayran ve rastgele modalara düşkün bazı zümreleri şiirlerinde kınamış ve hicv etmiştir. Taklitçiliği kötü bir şahsiyetsizlik ve insaniyetsizlik olarak algılamktadır. Kendisine sorulan bir soruya;

"Benim Türk gençlerine, aynı zamanda Azerbaycan gençliğine sözüm şudur: "Kökten, soydan ayrılmayın"... Türk gençleri batıya çok meylediyorlar. Oysa ki Türk gençlerinin batıdan bazı teknik verimlerin dışında alacakları şey yoktur..." diye cevaplamaktadır.

Bahtiyar Vahabzade eserlerinde Türk halkının karşılaştığı sorunlar üzerine tespitlerde bulunduğu gibi sorunların halklar arasındaki çözümüne dair teklifler de ileri sürmüştür. Bu tekliflerin temelinde Türkiye veAzerbaycan'ın beslendikleri ortak kültürü gelecek nesillerin de ortak olarak devam ettirmeleri tezi yatar. Bu ortak şuur her iki halkın kendini muhafazası adına vazgeçilmez bir unsurdur.

Sonuç

Vahabzade'nin yaşadığı dönem, Azerbaycan bakımından olumsuz şartların yoğun bir şekildeyaşandığı zamana rastlar. Azerbaycan, komünizmin en ağır hücumlarıyla karşı karşıyadır. Bunun sonucu olarak toplumun kendi iç çözülme süreci ivme kazanmıştır. Toplumun kendi iç bütünlüğünde yozlaşmalar meydana gelmiştir. Sosyal yapının temel dinamikleri olan milli manevi değerler, âdet ve ananeler, bunun yanı sıra dil, millet ve vatan kavramları bir aşınmaya uğramış, sosyal yapıyı ayakta tutan temel değerlerde yozlaşma yoğunlaşmıştır. Vahabzade böyle bir olguyu en iyi görenlerden ve yüksek seviyede hissedenlerden biridir. Bunu, açık bir şekilde sahip olduğu sanat ölçüsüyle ortaya koyar (Gündoğdu, 2009: 1408).

Kararlılığı, duyarlılığı, sorumluluk duygusu, muallimliği, milletvekilliği,
şairliği, millî bilinci ile Vahabzâde, yaşadığı vatanının gerçeklerini, tarihini, bugününü anlayan, yorumlayan bir vatansever olarak geleceğe ışık tutmak, halkının sözcüsü olmak arzusundadır.

Kaynakça

AĞASIOĞLU, Firuddin (2000) , Azer Halkı, Bakı, Çaşıoğlı Yay.

ALİYEVA, Minara (2012) , Bahtiyar Vahabzade Ve Ortak Türkçe Meseleleri, Birinci Uluslararası Bahtiyar Vahbzade Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Bakü

BAĞCI, Hasan **(**2012), Bahtiyar Vahapzade'nin "Ana Dili" Algısı, Birinci Uluslararası Bahtiyar Vahbzade Sempozyumu Bildirileri Kitabı, Bakü

GÜNDOĞDU, Bayram (2009) "Bahtiyar Vahabzade'nin M.Akif Hakkındaki Değerlendirmeleri", TURKISH STUDIES, Volume 4/8

İŞCAN, Adem (2007) Dil Ve Ana Dil Olarak Türkçe Üzerine, Erciyes Dergisi, sayı: 30

JUSDANİS, G. (1998). Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür (Çeviri: Tuncay Birkan

KÖKSAL, Alver (2006), Edebiyat ve Kimlik, Bilgi (13) / 2 : 34

SÜLEYMANLI, Ebulfez (2006), Azerbaycan Türkleri Milletleşme Sürecinde, Ötüken yay., İstanbul

VAHABZADE, Bahtiyar (1999) , İstiklal, Bakı

VAHABZADE, Bahtiyar (2001) , "Biz Neden Özümüz Olmak Istemiyoruz", Tarih Dergisi, Sayı:169, Ocak